

Skogen som förvärvskälla.

I det föregående har getts några axplock från skogarnas utnyttjande under olika tidsepoker från en ringa början fram till en modern skogsindustri, med allt vad detta innebar.

I det följande skall ges några kortfattade skildringar om själva arbetslivet och hur detta gestaltade sig för arbetskraften – »gräsrotterna», dvs. för skogens folk.

Som tidigare framgått av beskrivningen av Mo såg och bruk, så rädde

Förre nämndemannen Olof Olsson i Österjanbyn, J. 7/11 1886 har mycket att berätta om forna tider.

där rätt patriarkaliska förhållanden, där arbetsgivaren var mån om sina anställda. Trots ringa ekonomiskt utbyte både beträffande tim- och dagsverkslön, så kompensterades detta av naturaförmåner av skilda slag. Arbetarfamiljerna levde därför relativt trygga. Sämre och mera ovisst var det för arbetarfamiljerna ute på landsbygden – för dagakarlarna, småtorparna och inhysesmännen med familjer.

Från mitten av 1800-talet, när skogsbruket liksom en del andra näringsgrenar expanderat som en del i den sk. industriella revolutionen, framväxte alltmer en bestående arbetarklass, vars arbetsförmåga var det enda den enskilde individen hade att lita till för sin utkomst. Skogsarbete var för många den enda födkrok, som fanns för landsbygens inbyggare av den samhällsklass, som räknades till de fattiga eller utfattiga. Jordägare och torpare, som stod något högre på samhällsstegen, hade det något bättre ställt, ty de hade det väsentliga – livets nödortfrån det jorden och kreatursbesättningen gav. Även för dem var kontanter behövliga, och därför sålde många bönder avverkningsrättigheterna från sina hemman och löste därmed sina ekonomiska bekymmer, kanske för kort tid. Många bönder och torpare kom framgent att ägna sig åt skogskörslor, flottning och upprensning av vattendrag. De åtog sig också avverkningsrätten av den skog de avhant sig vid försäljningen av avverkningsrätten, eller också lät de självägande sälja och avverka från egen skog. För huggningen leides skogsarbetare, och köraren blev därmed i sin tur arbetsgivare.

Allteftersom tiden gick blev det allt större fart på timmerdrivningarna. Endast sågtimmer avverkades eftersom massafabrikerna ej kom till förrän vid sekelskiftet. Grövre sågtimmerdimensioner var mest begär-

liga, men underhand fick köparen nöja sig med timmer 15 fot . 7 tum som minsta dimension. Mindre storlek fann ej avsättning.

Under 1880- och 1890-talen skedde en formlig invasion (av dalkarlar i mindre omfattning) av värmlänningar. Detta är mest påtagligt i Anundsjö socken och i enstaka fall i Björna socken. I vissa fall blev de bofasta, och författaren har träffat ättlingar i 2:a släktled från dessa invandrare. De fann sig väl tillrätta häruppe. Här fick de sin utkomst, och här trivdes de.

Dessa värmlänningar var vana skogsarbetare och hade en hel del att lära ut om timmerdrivning, byggande av flottleder och själva flottningen. Det sägs också, att det var ett talfört och humoristiskt folk.

Skogsverktyget sedan uråldriga tider var *yxan*. Med den fälldes, kvisades och kapades träden. Under 1800-talet blev det allt vanligare att använda den sk. *stocksågen* – ett långt och kraftigt sågblad med handtag i båda ändarna. Det var alltid två man, som hjälptes åt att såga. En liknande såg användes vid kransågning av stockar till bräder och plank. I början på seklet avlöstes stocksågen av *fogsvansen*. Andra verktyg var *dragsaxen*, som började användas i slutet av 1800-talet. Den användes vid framdragandet av stockarna till timmervägen och vid lastning. De lär ha mottagits rätt kyligt men användes än i dag med samma utformning. Vid lastning och brässling, hopdragandet av virket, högg ofta brässlaren *yxan* i stocken för att kunna dra den. Därvid skadades stocken, och smärre talltimmer sprack då ofta i kylan. Ett bra verktyg blev *lyftkeroken*, som togs i bruk i början av seklet. Det var ett lätt och behändigt verktyg både vid lastning, brässling och vid vändning av stockarna. I det fall timret skulle barkas, vilket förekom på sina håll, användes *yxan* till dess *barkspaden* kom i bruk.

Brässlingen var ett tungt arbete särskilt under snörika vintrar med över en meters snödjup och med det grova timmer, som förekom förr. Så länge som möjligt sökte givetvis köraren klara sig med en hjälpkarl för lastning och brässling, men stundom måste köraren skaffa ytterligare en hjälpkarl, och det tog hårt på förtjänsten, ty det fanns ej någon tilläggsprocent på körpriset utan där var som det brukar heta i annat sammanhang »billiga men bestämda priser». Trots vidriga väderleksförhållanden hörde det till ovanligheten att en stämpling ej avverkades och framkördes till vattendraget. Redan under 1890-talet hade timmerdrivningen nått en viss fulländning. De både stora och viktiga förändringar, som senare kunna uppvisas, är koncentrerade på en storartad förbättring i skogsarbetarnas villkor samt givetvis i mekaniseringen, lastbilarnas uppträdande på det starkt utvecklade vägnätet m.fl. förhållanden. Men detta tillhör en senare tid.

Värmlänningarna förde med sig körredskapet *bordsläden*, som under gynnsamma förhållanden tillät stora lass men fordrade goda

Timmerkörning på kronoparken vid Degersjö 1964.

vägar. Den slog ej igenom i våra trakter med kuperad terräng. Sedan långt tillbaka och tills i början på seklet användes sk. *stöttingar* – en fram och en bakkälke förenade med kättingar. Detta körredskap hade ej så stor lastkapacitet men var behändigt vid hopsläpning av timret. I början av seklet och fram till 1910 började sk. *getdoningar* att användas. Framkälken kallas för bock, och till den kopplades med en stålgrimma bakkälken, kallad get. Detta körredskap blev allmänt använt för sin stora lastförmåga och lätthanterlighet. Timmerforor på upp till 300 kubikfot var inget ovanligt, om basvägen var jämn och i gott skick.

Den trogne dragaren var hästen, som i allmänhet var av nordsvensk ras, men även norsk- och finnhästar användes. De sistnämnda var tåliga och uthålliga trots sin ringa storlek. Ardennerhästar ansågs ej så bra, då det var djup snö. Hästarna sköttes av naturliga skäl mycket bra. Utom hö fick den c:a 10 kg havre per dygn – en säck havre om 80 kilo ansågs lämpligt för en häst per vecka. Dock fanns det mera sällsynt timmerkörare, som fordrade för mycket av dragaren. I dåligt väder med drevsnö yrde timmervägen igen, och en kusk med dåligt omdöme hetsade då sin häst med hugg och slag av tömmar och rep. Det var närmast djurplågeri och ledde till att den dragaren var slutkörd fram på vårsidan och måste bytas ut inför nästa avverkningsäsong, alltså även en mycket dålig affär.

I enstaka fall användes även oxar till dragare i skogen. Det berättas,

Grottan i Solskensberget i Remmarn ser ut så här. En del av dörröppningen har stängts igen med stockar. Inne i grottan, där oxen och smälningen camperade, finns lämningar efter en eldstad.

att de var tåliga och starka. Något saktfärdiga var de och sämre än hästen att ta sig fram i djup snö.

I Remmarn berättas t.ex. om smälningen som körde bjälkar med oxen till Remmarån något efter mitten av 1800-talet. Grottan, där både oxen och kusk kamperade, finns på sydsluttningen av Solskensberget.

Under sommaren hade bolags- och revirpersonal stämplat träd på de trakter, som skulle avverkas. Därvid hade stämplingstrakten indelats i skiften. Stämplingar på Kronans skogar köptes framförallt av de skogsbolag, som nämnts tidigare, men även privatpersoner köpte kronostämplingar och avverkade dem både före och efter sekelskiftet.

På höstsidan sattes avverkningarna bort åt timmerkörarna, som i sin tur lejde huggare och därmed blev arbetsgivare.

Arbetsgivaren var den som bestämde avverkningspriset till dess fackföreningarna kom till, något årtionde in på 1900-talet, då avverkningsersättningen för huggning och körning diskuterades, och kontrakt slöts. Utan födslovändor skedde detta ej men underhand blev det till fördel för alla parter icke minst för arbetarna.

De flesta körare och huggare fick sina arbetsplatser långt från hemmet och fick därför bo i timmerkojor under avverkningsäsongen med få besök i hemmet. I god tid på hösten begav sig avverkningsgänget upp

Gammal timmerkoja på Storborgarns skog. Mannen med sågen t.v. är Johan Nilsson, Jon Nischen.

till vinterns arbetsplats, där de uppförde en koja med sammanbyggt eller separat stall. Dessa placerades i närheten av en bäck eller kallkälla. Ibland byggdes kojans i en backslutning, där den grävdes in i sluttningen. Kojan byggdes förr av liggande stockar med dragna och mosaade fogar, jord på innertaket och vattentak överst av klivet timmer samt utvändigt fastgårdning. I regel var det britsar efter långsidorna med en stor öppning i taket, där ett slags skorsten av bräder bildade den sk. »räppen». Golvet var av tilltrampad jord, och mitt i kojans stod en stor timrad eldpall fylld med jord. Här eldades och lagades mat. Ordningen var väl oftast dålig. Eld- eller spisepallen var full med kaffe- och stekpannor, och bordet framme vid fönstret var även fullt med allt som tillhörde matlagningen. Dessa kojor kunde rymma upp till 20 man. Givetvis fanns det kojor, som endast rymde ett fåtal man. Detta var högst provisoriska arbetarbostäder – dragiga och kalla. Det som räddade de boende var fårskinnsfällar och vintermössor för nätterna. Ändå kunde det hända, att mössan var fastfrusen vid väggen på morgonen. Rökigt och dragigt var det också.

På 1890-talet uppmärksammades att dessa förläggningar var mindre tillfredställande, men det tog några årtionden, innan arbetarbostäderna förbättrades i den utsträckning, att de blev människovärdiga. Författaren erinrar sig, att under 1920-talet fanns fortfarande kojor i bruk av det slag som beskrivits. Mo-Do A/B satsade mycket på förbättrade förläggningar och uppförde också på 1930-talet en kojfabrik i Björna

med ett 30-tal anställda. Tyvärr brann fabriken ner.

Ringa eller ingen ersättning hade de, som uppförde skogskojorna, det var liksom en del av vinterknoget.

Så kom då vintern, då huggare och körare installerade sig. De förstnämnda hade måhända börjat någon vecka tidigare, dels med att hugga upp basvägen, dels satt igång med huggningen på den del av skiftet, där träden stod glest. Det var alltid till fördel att ha avverkat sådana områden, om vintern blev snörik. Nu började ett intensivt arbete, träd fälldes, apterades enligt instruktion, och stockarna brässlades intill stickvägarna (vägar som ledde til basvägen). En viss avundsjuka var det allt mellan huggarna, som var för sig ville ha ihop så många stockar som möjligt.

Maten köptes huvudsakligen från handlarna i bygden förutom det som hemmen kunde undvara. I matkistan, som medfördes, fanns alltså amerikanskt fläsk, potatis, smör, tunnbröd, mjöl, vete och korn, saltströmming, kaffe, socker och snus m.m., och i ett laggat träkärl, en sk. »tönnel» fanns mjölk. Sortimentet var för mången arbetare ringa och utgjorde nätt och jämt »livets nödtorft», ty familjen därhemma skulle ju också existera.

En handelsnota från 1890-talet nämner följande varupriser:

1 kg smör	2:-	1 kg sirap	0:75
1 kg havregryn	0:50	1 kg virginatobak	0:50
1 kg strösocker	0:70	1 kg kaffe	2:20
1 kg fläsk	0:75		

En stående rätt var de sk. *kolbullarna*, som bestod av pannkakssmet på vatten, vilken slogs i stekpanna, när denna var halv av fläskflott. Sedan gräddades den på båda sidor och äts varm eller kall. En skicklig tillagare av denna rätt, kunde, när kolbullen var färdiggräddad på ena sidan ta pannkaksskaftet, knycka till ordentligt, så kulbullen åkte upp och vände i luften ta emot den i pannan och grädda den färdig på andra sidan.

Det har tidigare nämnts, att spisen var full av kaffe- och stekpannor, och det var ej underligt, ty var och en lagade maten för sig, flera från samma gård lagade givetvis maten tillsammans.

Gravfläsk på bröd äts mycket, och även potatispalt, »kams» hemifrån var begärlig, och en kornmjölsgröt till kvällsvard äts ofta. Kaffe dracks mycket, och det påstås, att detta var en bra motvikt mot de svårsmälta kolbullarna och det amerikanska fläsket. Snus och Tidemans rulltobak var också en viktig detalj för mången. Rulltobaken karvades i pipor och röktes. Stundom användes järnpipor med benspets, fullkomliga tortyrredskap för den ovane, sägs det.

Kvällarna förflöt f.ö. med filning av såg och andra verktyg. Någon gång togs kortleken fram, och då spelades femkort, svängknack och

bondtolva. Ett annat tidsfördriv för slöjdkunniga personer var att förfärdiga drickskoixer och mjölkbunkar av björkvrilar. Någon läsning förekom knappast, ty det var skumt i kojans. Matlagning, verktygsvård, eldning och skötsel av hästarna tog upp det mesta av tiden, och så var man ju trött och lade sig tidigt, ty en ny och bråd dag väntade.

Oftast kom samtalen att röra sig om det mystiska i naturen, tiden var vidskeplig, och många hade historier att berätta om vittror och andra naturväsen, »skrämt» med andra ord. Det sägs, att de talföra värmlänningarna hade mycket att berätta om i den vägen.

Kuskarna var uppe vid 4 - 1/2 5 tiden på morgonen för att utfordra hästarna, och huggarna något senare. Så gick dag efter dag med hemfärd någon lördag då och då för att hälsa på familjen och proviantera för en ny period i kojans.

Det bör tilläggas, att proviant, havre och ibland hö till hästarna nödgades skogsarbetarna handla på kredit hos handlarna på orten, för att betala varorna underhand och vid sluträkningen under sommaren. Hö och havre förmedlades även av skogsbolagen, som gjorde avräkning vid sluträkningen.

I allmänhet borde skogsavverkningarna vara avslutade till »Väffeldagen» i slutet på mars månad, men visst förekom det många gånger, att avverkningarna drog ut på tiden. Väder och vind spelade därvid en avgörande roll. Om vädret helt plötsligt slog om till tå var det angeläget att få ner timret till vattendragen, innan basvägen blev sönderkörd. Därför arbetades det mer än vanligt de sista veckorna, varvid man gjorde långa dagsverken.

Sedan sista trädet fallts och sista timmerforan körts till vattendraget var det med stor tillfredsställelse alla stökade ihop sina grejor och begav sig hem för att under några hemmaveckor få vara tillsammans med familjen och i lugnare takt få tid för vissa hemmasysslor, t.ex. huggning av vinterveden o.d. och så väntade man på den dag, då timmerflottningen skulle börja. Det jobbet var liksom avslutningen på avverkningen den säsongen, och här väntade den extraförtjänst man så väl behövde.

Redan på 1850-talet och något därförinnan hade flottning påbörjats i Nätra-, Mo- och Gideälven med Husån och några mindre bivattendrag. Som tidigare nämnts hade J.C. Kempe vid samma tidpunkt låtit rensa upp Norra och Södra Anundsjöarna samt Utterån. Liknande arbeten utfördes i Gideälven med bivattendrag av handelshuset James Dickson & Co, från 1875 Gideå & Husums A/B. Underhand inriktades arbetet mer och mer på de mindre vattendragen - åar och bäcker, ty efter dem fanns det fortfarande grovt timmer att tillgå. I dessa mindre vattendrag byggdes flottningsrännor och besparingsdammar. Flottningssäsongen var kort i dessa vattendrag, och det gällde att hushålla med vattnet för

Kalbygge efter Björna lilla. Av sådana finns det gott om.

att få fram virket till huvudälvarna. Långt in i vårt sekel underhölls byggnationerna i dessa vattendrag. Resterna efter dessa byggnadsverk finns ännu att beskåda.

Skogsavverkningarna med åtföljande flottning fick ett oerhört uppsving vid seklets början, ty då byggdes massafabrikerna vid kusten, och då avverkades även det sk. småvirket – sulfat och sulfit. Därförinnan hade endast timmer avverkats, varvid allt virke i de grova topparna fått ligga kvar att ruttna upp, och någon ordnad skogsvård förekom knappast. Banbrytaren för denna blev MoDos chef dr. Frans Kempe, vilken gjorde stora insatser på detta område.

Under 1940- och 1950-talen började skogsbolagen och domänverket alltmer att övergå till landsvägstransporter med lastbil istället för att flotta virket till fabrikerna vid kusten. Därvid lades flottlederna ner. I samband därmed byggdes många mil skogsbilvägar. Fördelen med landsvägstransporterna är, att man slipper förlust genom sjunkvirke. Men landsbygdens befolkning förlorade en betydande inkomstkälla under den tid av året, då arbetsmöjligheterna var ringa. Underhållet av landsvägarna blir även dyrare. Rationaliseringar har inte bara fördelar! Bondeskogarna fraktas nu på samma sätt.

Efterhand som flottningen utvecklades bildades flottningsföreningar i Nätraån, Moälven och Gideälven med Husån, där flottningschefer, inspektorer, faktorer och förmän ledde flottningarna.

För att återgå till flottningsarbetet så förbereddes detta redan innan den egentliga vårfloden kom – dammvakter utsågs, och bomvirke lades ut i ett antal sjöar. När så tiden var inne, då vattendragen befriats från is,

Kort från våren 1921. Ett frösäddarlag sår frö i Kattögelliden, 6 km nordväst om Risbäck.

och vattenmagasinen fyllts, hade de lejda flottarna med basen i spetsen placerats ut på sina vaktpass längst upp i vattendraget. Alla var väl rustade med mat och kaffe, ty om väder och lämplig vind rädde, kunde det bli långa vaktpass, ja, dagar och nätter i följd. I huvudälvarna gick det betydligt lugnare tillväga, och relativt sett behövdes mindre flottare där än i bäckar och åar, ty i huvudälven var det bättre ordnat genom sprängning i samband med strömrrensningar, byggda stenkistor och ledlänsar m.m., och dessutom var vattentillgången större och jämnare.

Sista etappen av flottningen både i de mindre och större vattendragningen var slutflottningen eller »rumpningen». Att ta »rumpan» som sista moment innebar att rensa stränderna från kvarblivet virke, vilket i huvudälven oftast skedde med hjälp av båtar.

Många faromoment uppstod under flottningen, särskilt vid lossande av brötar i forsarna, där virket hopat sig. Men flottarna var ett skickligt skrä. Trots det skedde olyckor, där t.o.m. dödsfall inträffade. När ett antal man stod ute på bröten för att lossa den, kunde det hända, att de påträngande vattenmassorna satte bröten i rörelse, och då gällde det för manskapet att kvickt ila till stranden, eljest blev situationen livsfarlig. Många flottare var ena riktiga artister att springa på timmer eller att åka

långa sträckor på en stock, båtshaken hanterades då med skicklighet.

Ute på sjöarna hade flottgodset samlats i de tidigare utlagda bomarna, som bogserades över sjöarna med varpspel eller motorbåtar.

Vid vaktpassen, där elden flitigt underhölls, och kaffepannorna städse hölls varma, berättades många dråpliga historier. Och en och annan, som ramlat i ån och blött sig, fick klä av sig från topp till tå för att torka kläderna. Och den dag då flottarlaget var framme med »rumpan« var extra högtidlig. Då smakade kaffet extra gott.

Det bör tilläggas, att vid älvmyningarna byggdes särskilda sorteringsverk, när flera ägare flottade virket samtidigt.

Ersättningen till flottarna vid Mo sågverk vid mitten av 1800-talet utgjorde, som tidigare nämnts, från 32 skilling till en riksdaler riksmünt per dag med obegränsat antal timmar. På andra platser talas om en riksdaler riksmünt för dag och 32 skilling för natt. Dagen räknades som 12 timmar. Under 1870-talet omtalas ett ackord, där flottarna tjänade drygt 25 öre per timme. Från 1890-talet nämns timpenningar från 8 öre till 25 öre. En gammal flottare berättade, att 1906 var timpenningen i Knäsjöbacken 9 öre för flottare under 15 år och 18 öre för flottare över 15 år. Efter år 1900 blev det alltmer vanligt med ackord, och om vädret var gynnsamt, kunde förtjänsten bli bra. Ett sådant tillfälle var 1922, då författaren första gången var med. Då blev förtjänsten drygt 20:- kronor per dag eller dygn! Detta var minst fyra gånger mer än gängse dagpenning.

Skogsarbetarnas villkor var något liknande. Omkring år 1900 nämns huggarpriser på 2:50 till 3:00 för 1.000 löpfot och 15-20 öre per styck för helbarkat taltimmer. Småvirket – massaveden barkades med tre ränder. Vanlig längd var 17-18 fot men även längder på upp till 27 fot förekom. Huggarna höll sig 2:- till 2:50 per dag, och då ingick bråssling, lastning och upptagande av vägar. Någon gång kunde dagsverksförtjänsten uppgå till 3:50, och det ansågs bra. En närmare 90 årig man berättar, att vinterförtjänsten år 1910 för fadern, som körde med häst, och de två sönerna, som högg, var 650:-. En annan man, f. 1885, berättade, att han år 1911 högg timmer på en kronopark söder om Enkullen. Ett 10-tal man bodde i en usel koja, otät och dragig. Det var grov timmerskog, och stockar om 23 fot . 24 tum var rätt vanliga. De högg på dagsverke och hade 1:75 om dagen. Mellan Trettondagen och mitten av april månad besökte de inte sina hem.

På sina håll höggs även sparrar för export till Holland, England och Egypten och pitprops till de engelska gruvorna.

Ett uppsving i dagsverksförtjänsten skedde under det första världskriget 1914-1918, då huggarförtjänsten kunde uppgå till åtta kronor per dag och däröver. Omkring år 1920 började bolagen betala per kubikfot. Priser nämns för huggning och körning på 7 1/2 - 8 öre per kbf. vid 3

Kolning 1943/1944 mellan Högtjärn och Långmyråsen. Sven och Per Viström var kolarna.

vändors väg och 12 öre per kbf. vid 2 vändors väg. Det är att märka, att köraren, som åtagit sig skiftet, betalade huggarna med 3 1/2 - 4 öre per kbf. ett liknande huggarpris var 10 öre per massabit och 20 öre per stock.

1920 till in på 1930-talen med dess lågkonjukturer var arbetslönerna låga. En gammal skogsarbetare, som arbetade åt kronan, berättar, att dagsverkslönen i mitten av 1920-talet var 3:50. En sommar, då han var med vid stämpling i en avsides belägen by, där de betalade 2:- kronor för mat och husrum per dag, måste de ligga över en söndag. På söndagsmorgonen gick arbetslaget in till revirförvaltaren i gårdens finrum – arbetarna låg givervis i uthuset – och frågade om de kunde få låna 50 öre var, så att lördagsavlöningen även skulle räcka att betala husmodern för söndagen. De fick slanten! Så magert kunde det vara! Magert var det ju också för den hemmavarande familjen. Räddningen var om familjerna hade ett litet jordbruk och några kor. Och fattigvården ville ingen utnyttja annat än i undantagsfall. Socialbidrag av alla de sorter, som finns i dag, kunde man ej ens drömma om. Man ville kara sig själv, vilket är en heder för de gångna generationerna, som byggde upp förutsättningarna för nutidens välfärdssamhälle.

Sammanfattningsvis kan sägas, att det hårda arbete som alltsedan tiden omkring 1850-talet till in på 1930-talet, förekom under svåra

ekonomiska och sanitära förhållanden, fick till resultat, att arbetarna vid relativt unga år var kroppsligt märkta av sjukdom, ja rentav förbrukade som kroppsarbetare.

Ofta var det också ont om arbete, så arbetaren gick till arbetsgivaren och frågade i all underdåninghet, om det fanns något arbete att få. Att fråga om dagsverkspris var otänkbart. Understundom var det skäl att visa även den minste hjälpfaktor («föskare») all vördnad och undergivenhet. Eljest kunde det missförstås som någon form av uppstudsighet. Men hur många gånger knöt man icke nävarna i byxfickan av förargelse.